

**Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi
“O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari”
ilmiy-tadqiqot markazi**

**Qo‘lyozma huquqida
UDK: 336.148**

ABDURAXMANOV KAXRAMON ABDUMAJITOVICH

**BYUDJET TASHKILOTLARINI MOLIYALASHTIRISH VA
MABLAG‘LARNI MAQSADLI SARFLANISHI NAZORATI
SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

08.00.07 – Moliya, pul muomalasi va kredit

**IQTISODIYOT FANLARI BO‘YICHA FALSAFA DOKTORI (PhD)
ilmiy darajasini olish uchun yozilgan**

D I S S E R T A T S I Y A

**Ilmiy rahbar: iqtisodiyot fanlari doktori,
dotsent F.I.Isayev**

Toshkent – 2024

MUNDARIJA

	KIRISH.....	3
I BOB.	BYUDJET TASHKILOTLARINI MOLIYALASHTIRISH VA MABLAG‘LARNI MAQSADLI SARFLANISHI NAZORATINING NAZARIY ASOSLARI.....	11
1.1-§.	Byudjetlashtirish va byudjet nazoratining nazariy masalalari....	11
1.2-§.	Byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish manbalarining shakllanish xususiyatlari va tafovutlari.....	21
1.3-§.	Byudjet tashkilotlari tomonidan mablag‘larning maqsadli sarflanishi ustidan nazoratning samaradorligini baholashning xorij tajribasi.....	30
	Birinchi bob bo‘yicha xulosalar	48
II BOB.	BYUDJET TASHKILOTLARINI MOLIYALASHTIRISH VA MABLAG‘LARNI MAQSADLI SARFLANISHI NAZORATINI HOZIRGI HOLATI TAHLILI.....	50
2.1-§.	Byudjet mablag‘larini moliyalashtirishning joriy holati tahlili..	50
2.2-§.	Byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablag‘larni maqsadli sarflanishiga ta’sir etuvchi omillar tahlili.....	62
2.3-§.	Moliyaviy nazorat organlari faoliyati natijalari tahlili.....	72
	Ikkinchi bob bo‘yicha xulosalar	85
III BOB.	BYUDJET TASHKILOTLARINI MOLIYALASHTIRISH VA MABLAG‘LARNI MAQSADLI SARFLANISHI NAZORATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI.....	86
3.1-§.	Byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablag‘larni maqsadli sarflanishini ta’minlovchi institutsional mexanizmlar	86
3.2-§.	Byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablag‘larni maqsadli sarflanishini tashkil qilishni xorij tajribasi va uni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari.....	100
3.3-§.	Byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishning huquqiy-axloqiy va tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish.....	113
	Uchinchi bob bo‘yicha xulosalar	127
	XULOSA.....	129
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	133
	ILOVALAR.....	142

KIRISH (falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. So‘nggi yillarda jahon mamlakatlari o‘rta muddatli istiqbolda fiskal siyosatni yanada izchil va samaraliroq qilish hamda xarajatlarning ta‘sirini qisqartirish uchun keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. “Milliy daromadning ulushi sifatida ta‘limni moliyalashtirish so‘nggi o‘n yil ichida hech bir mamlakat daromad guruhi uchun sezilarli darajada o‘zgarmadi. 2022-yilda yuqori daromadli mamlakatlar o‘z byudjetlarida ta‘limga ustuvorlik berishni kuchaytirdilar. Ammo daromadi past bo‘lgan ko‘plab mamlakatlarda ta‘lim o‘z o‘rnini yo‘qotdi”¹. Byudjet tashkilotlarida mablag‘larni taqsimlashni optimallashtirish, nazorat qilish, firibgarlikka oid xavflarni kamaytirish, xarajatlarni tejash va jamoatchilik ishonchini oshirishga oid muammolar sohani mukammalroq o‘rganish zaruratini oshirib bormoqda.

Xalqaro amaliyotda byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablag‘larning maqsadli sarflanishini nazorat qilish samaradorligini oshirishga oid bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Byudjet tashkilotlaridagi ichki nazorat tizimlarini o‘rganish, moliyaviy firibgarlik va qonunbuzarliklarning oldini olishda ularning samaradorligini baholash, moliyaviy nazorat modellarining qiyosiy tahlili, byudjet tashkilotlarida risklarni boshqarish strategiyalari, byudjet mablag‘larini taqsimlash va mablag‘larning ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltirilishini ta‘minlashda jamoatchilik ishtiroki, mablag‘lar nazoratini tartibga soluvchi huquqiy va me‘yoriy-huquqiy bazani tahlil qilish hamda takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilash bu borada amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Yangi O‘zbekistonda byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish samaradorligini oshirish va maqsadli xarajatlarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. “Birinchi darajali byudjet mablag‘larini taqsimlovchilarning rahbarlari o‘z tasarrufidagi tizimda byudjet intizomiga amal qilinishi ustidan nazorat qilish, byudjetdan ajratilgan mablag‘larning maqsadli sarflanishi va maqsadli indikatorlarning to‘liq bajarilishi, tasarrufidagi tizim tashkilotlariga byudjetdan

¹ <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/04/24/the-false-dichotomy-between-more-more-effective-public-spending-on-education-lessons-from-country-experiences>

ajratiladigan mablagʻlarning toʻgʻri taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi”² kabi vazifalar belgilab berilgan. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda byudjet mablagʻlari boʻyicha xarajatlar smetasida rejalashtirilgan maqsadli mablagʻlarning ishlatilmay qolgan qismini davlat byudjetiga qaytarish, oliy taʼlim muassasalariga ajratiladigan byudjet mablagʻlari hajmini hisoblash metodikasini takomillashtirish, ortiqcha rejalashtirilgan yoki ishlatilmagan deb belgilangan mablagʻlarni chegirib tashlash va ularni ish haqi, nafaqalar va ayrim xizmatlarni moliyalashtirish uchun qayta taqsimlash, byudjet tashkilotlarida nazorat tadbirlari samaradorligini oshirish maqsadida masofaviy nazorat takomillashtirish masalalari tadqiqiga yoʻnaltirilgan ilmiy tadqiqot ishining dolzarbligini namoyon etadi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 14-fevraldagi PQ-128-son “Oʻzbekiston Respublikasi Davlat byudjeti xarajatlarning samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish toʻgʻrisida”, 2022-yil 30-dekabrda PQ-471-son “Oʻzbekiston Respublikasining “2023-yil uchun Oʻzbekiston Respublikasining davlat byudjeti toʻgʻrisida”gi qonuni ijrosini taʼminlash chora-tadbirlari toʻgʻrisida”, 2021-yil 30-dekabrda PQ-73-son “Oʻzbekiston Respublikasining “2022-yil Oʻzbekiston Respublikasining Davlat byudjeti toʻgʻrisida”gi qonunning ijrosini taʼminlash chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa meʼyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishi ustuvor yoʻnalishlariga mosligi. Mazkur tadqiqot respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. “Demokratik va huquqiy jamiyatni maʼnaviy-axloqiy hamda madaniy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish” ustuvor yoʻnalishi doirasida bajarilgan.

Muammoning oʻrganilganlik darajasi. Byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablagʻlarni maqsadli sarflanishi nazorati samaradorligini

² Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-dekabrda “Oʻzbekiston Respublikasining “2023-yil uchun Oʻzbekiston Respublikasining davlat byudjeti toʻgʻrisida”gi qonuni ijrosini taʼminlash chora-tadbirlari toʻgʻrisida” PQ-471-son qaror

oshirishning nazariy-uslubiy masalalari xorijlik iqtisodchi olimlar C.T.Horngren, F.K.Kinyua, S.Sponem, C.Vandierendonck, N.Vasilyeva³, MDH olimlaridan E.Axmeytshin, Yu.K.Baranova, N.A.Kazakova, G.B.Polyak, S.O.Shoxinlarni⁴ kiritish mumkin.

Respublikamiz iqtisodchi olimlaridan T.Malikov, N.Xaydarov, O.Olimjonov, T.Eshnazarov, M.Mansurov, D.A.Raxmonov, H.Qurbonov, M.X.Temirov, L.N.Xazratkulova, F.M.Ollokulova⁵ ilmiy ishlarida byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishga oid nazariy va metodologik asoslarning ayrim jihatlari o‘rganilgan.

Tadqiqotning dissertatsiya bajarilgan oliy ta’lim muassasasining ilmiy tadqiqot ishlari rejalari bilan bog‘liqligi. Dissertatsiya tadqiqoti Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazining ilmiy-tadqiqot ishlari rejasiga muvofiq “Milliy iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish tizimi transformatsiyasining uslubiy asoslari” mavzusidagi ilmiy-tadqiqot loyihasi doirasida bajarilgan.

³ Horngren, C. T. Forster, G. & Dater, D. (2012). Cost Accounting: A managerial Emphasis, San Francisco, Simon and Schuster co; Kinyua, F. K. (2015), The Relationship between Budgetary Control and Financial Performance of the Insurance Companies in Kenya (Master’s Thesis, School of Business, University of Nairobi); Sponem, S., & Lambert, C. (2016). Exploring differences in budget characteristics, roles and satisfaction: A configurational approach. *Management Accounting Research*, 30, 47-61. doi: 10.1016/j.mar.2015.11.003; Vandierendonck, Caroline. 2014. “Public Spending Reviews: Design, Conduct, Implementation.” *Economic Papers* 525, European Commission, Brussels; Vasilyeva, N.: Control of targeted spending of state funds by budget organizations: *International Journal of Economics and Financial Issues*: October 2019 Pages: 346-352

⁴ Akhmetshin, E. Improving control over the targeted use of budgetary funds in Kyrgyzstan: *Journal of Economic Policy and Regulation*: August 2020 Pages: 57-64; Baranova Yu.K. Gosudarstvennyy finansovyy (byudjetnyy) kontrol segodnya // *Sotsialno-ekonomicheskkiye yavleniya i protsessy*. — 2018. — T. 13. № 1. — S. 87-91; Kazakova N.A. *Sovremennyye paradigmy i metody analiza i kontrolya byudjetnoy effektivnosti: monografiya* / N.A. Kazakova, Ye.A. Fedchenko, L.B. Trofimova. — M.: INFRA-M, 2014. — 270 s.; Polyak G.B. *Gosudarstvennyye i munitsipalnyye finansy: Uchebn. posobiye/ Red. G.B. Polyak. — 3-ye izd., pererab. i dop. — M.: YUNITI-DANA, 2008. — 375 s.; Shoxin S.O. Mejdunarodnyye standarty gosudarstvennogo finansovogo kontrolya: osobennosti pravovogo regulirovaniya. Uchebnoye posobiye / S.O.Shoxin. — Moskva: Prometey, 2020. — 294 s. — Tekst: neposredstvennyy.*

⁵ Malikov T., Xaydarov N. Davlat byudjeti. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2007.; 1.29. Malikov T., Olimjonov O. Moliya (darslik) / Toshkent. Iqtisod-moliya -Toshkent, 2019.; Eshnazarov T., Mansurov M. O‘zbekiston Respublikasi byudjet tizimi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent – 2015.; Qurbonov H., Bijanova M. Davlat byudjeti xarajatlarning amaldagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlardagi ahamiyati. *Biznes-daily.uz/ru*. 27 okt. 2015 g. Nomer: №9 (93)-2015.; Raxmonov D.A. O‘zbekistonda ijtimoiy sohani moliyalashtirishning metodologik asoslarini takomillashtirish: i.f.d. avtoreferat. — Toshkent, TDIU. — 2018. — 72 bet.; Temirov M.X. O‘zbekiston Respublikasida davlat moliya tizimini isloh qilishning istiqbolli yo‘nalishlari. i.f.d.(PhD) dissertatsiyasi himoyasi avtoreferati, 2019.; Xazratkulova L.N. *Sotsialno-ekonomicheskoye razvitiye gosudarstv yevrazii i drugix zarubejnyx stran. J:Problemy sovremennoy ekonomiki*, №4 (84), 2022.; Ollokulova F. M. Mahalliy byudjetlar daromadlar manbaini kengaytirish yo‘nalishlari (Surxondarè viloyati misolida) i.f.d.(PhD) dissertatsiyasi himoyasi avtoreferati, 2022.;

Tadqiqotning maqsadi byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablag'larni maqsadli sarflanishi nazorati samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

davlat moliyasini boshqarish, byudjet tashkilotlari va nazorat mexanizmlari amal qilishining nazariy asoslarini tadqiq etish;

byudjet tashkilotlarida mablag'larning taqsimlanishi va sarflanishini nazorat qilish bo'yicha muammolar va ilg'or xorijiy tajribalar bo'yicha mavjud tadqiqotlarni tahlil qilish;

byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablag'larning maqsadli sarflanishini tartibga soluvchi huquqiy bazani ko'rib chiqish;

tanlangan byudjet tashkilotlarining mablag'lardan foydalanish amaliyoti va nazorat mexanizmlari samaradorligini baholash uchun amaliy tadqiqotlar o'tkazish;

mablag'larning taqsimlanishi va maqsadli sarflanishi ustidan nazorat mexanizmlari samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

nazorat jarayonlarini optimallashtirish uchun huquqiy, axloqiy, tashkiliy va texnologik yondashuvlarning ahamiyatini o'rganish.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida O'zbekiston Respublikasidagi fan va ta'limga oid muassasalar faoliyati olingan.

Tadqiqot predmeti byudjet tashkilotlarini moliyalashtirish va mablag'larni maqsadli sarflanishi nazorati samaradorligini nazariy, amaliy va uslubiy asoslarini takomillashtirish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar hisoblanadi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda dialektik yondashuv, tahlil va sintez, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, reyting baholash, statistik va boshqa usullardan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

byudjet mablag'lari bo'yicha xarajatlar smetasida rejalashtirilgan maqsadli mablag'larning ishlatilmay qolgan qismini moliya yili oxirida belgilangan tartibda Davlat byudjetiga qaytarish orqali byudjet taqchilligining oldini olish va muvozanatli byudjetni saqlash, resurslarni taqsimlashni optimallashtirish, byudjetni